

JOSEP ANTON SECRET, EL PROFESSOR EMPORDANÈS I GIRONÍ DE PÍO BAROJA

JOSEP CLARA

Universitat de Girona-Real Academia de la Historia

Resum

A l'Institut de Segon Ensenyament de Pamplona, Josep Anton Secret, d'origen empordanès però aviat instal·lat a Girona, va ensenyar geografia i història a un dels representants bascos de la generació espanyola de 1898: Pío Baroja. L'article ressegueix la personalitat i la ideologia conservadora del professor i els motius pels quals va ser allunyat de la terra natal, arran de la Revolució de 1868. Secret no va poder reintegrar-se a l'Institut de Girona, on havia iniciat la professió i destacat en la defensa del règim d'Isabel II, a més de perjudicar companys d'ideologia contraposada a la seva. Sense aquest contratemps, no hauria existit el retrat curiós que d'ell va traçar el novel·lista de Sant Sebastià.

Paraules clau

Pío Baroja, Generació del 98, Revolució de 1868, ensenyament mitjà.

Abstract

At the Secondary School of Pamplona, Josep Anton Secret, of Empordà origin but soon settled in Girona, taught geography and history to one of the Basque representatives of the Spanish generation of 1898: Pío Baroja. The article traces the personality and conservative ideology of the professor and the reasons why he was removed from his homeland, following the Revolution of 1868. Secret could not return to the Institut of Girona, where he had begun the profession and stood out in the defense of the regime of Isabel II, besides harming companions of ideology opposed to his. Without this setback, the curious portrait of him by the novelist from San Sebastián would not have existed.

Key words

Pío Baroja, Generation of '98, Revolution of 1868, secondary education.

UN DOCENT SINGULAR

El novel·lista basc Pío Baroja (Sant Sebastià, 1872-Madrid, 1956), representant de la denominada Generació de 1898,¹ la que es preocupà per l'essència i la decadència espanyola, va deixar constància, entre els records d'infància i joventut, d'un professor, evocat com a pintoresc, el qual li havia ensenyat geografia, història d'Espanya i història universal a l'Institut de Segon Ensenyament de Pamplona.

N'apunta els cognoms (Secret i Coll), el fa català encertadament, però s'equivoca quan ens vol fer creure que era de Lleida. Realment, Josep Anton Secret i Coll no era originari de la Catalunya interior o de ponent, sinó de la Bisbal d'Empordà. Hi va néixer el 16 de novembre de 1820, i era fill de l'escriptor Marià Secret Terricabres i de Josepa Coll Espiell, ambdós de la mateixa població,² els quals més endavant traslladaren la residència a la pujada de Sant Domènec, a la ciutat de Girona.

El pare de família va ser funcionari en diversos organismes públics. Entre altres ocupacions, va detenir el càrrec d'oficial major de la Diputació provincial, una destinació que va permetre que el fill pogués realitzar estudis mitjans i superiors.

Amb una formació pròpia del liberalisme moderat³ i amb els títols de batxiller en filosofia i de llicenciat en jurisprudència per la Universitat de Barcelona, Josep Antoni Secret s'incorporà com a docent a l'Institut Provincial de Girona el curs 1846-1847.⁴ A part de les classes corresponents a les

¹ Tant la generació del 98 com la figura de Baroja han suscitat molta bibliografia. Ací em limito a citar uns quants exemples: Luis S. GRANJEL, *La generación literaria del 98*, Madrid-Salamanca, Anaya, 1973; José Luis ABELLÁN, *Sociología del 98*, Barcelona, Península, 1973; Donald Leslie SHAW, *La generación del 98*, Madrid, Cátedra, 1977; Sebastián JUAN ARBÓ, *Pío Baroja y su tiempo*, Barcelona, Planeta, 1963; Julio CARO BAROJA, *Los Baroja (memorias familiares)*, Barcelona, RBA, 2011; Isabel CRIADO, *Personalidad de Pío Baroja*, Barcelona, Planeta, 1974; Miguel SÁNCHEZ-OSTIZ, *Tiempos de tormenta. Pío Baroja, 1936-1941*, Pamplona, Pamiela, 2007.

² Arxiu Diocesà de Girona, Baptismes de la Bisbal (1815-1821).

³ Antonio VIÑAO FRAGO, *Política y educación en los orígenes de la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI, 1982; Manuel PUELLES BENÍTEZ, *Educación e ideología en la España contemporánea (1767-1975)*, Barcelona, Labor, 1980.

⁴ Referències a l'Institut de l'època i a l'actuació de Secret: Enric MIRAMBELL I BELLOC, "Crònica d'un segle i mig", dins *Miscel·lània I.B. "Jaume Vicens Vives". Cent cinquantè aniversari*, Girona, l'Eix editorial, 1995, p. 13-57, i del mateix autor, "L'Institut de la Revolució a la Restauració", dins *Revista de Girona*, 149 (1991), p. 587-591. També Joan OLÒRIZ, *L'Institut de Segon Ensenyament de Girona (1845-1900)*, Girona, CCG, 2008.

assignatures de geografia i història, van encarregar-li que tingués cura de la biblioteca del centre i, durant un temps, també va treballar en l'ordenament de la Biblioteca Provincial. En una polèmica de premsa, l'any 1852, va negar que fos corresponsal del periòdic polític *La Actualidad* i afegí: “*Que no habiendo sido nunca vergonzante en mis opiniones, ni apartándome de la ortodoxia [sic] católica en que he sido educado, rechazo con la indignación de un hombre probo lo injurioso y calumniant de referido comunicado, y bien pronto acudiré al tribunal competente en justa vindicación de mi honradez nunca desmentida, a fin de que recaiga la pena a que haya lugar según ley*”.⁵

A Girona mateix, l'any 1857, va celebrar l'enllaç matrimonial amb Josepa Carreras Massanet, filla de l'advocat Francesc Carreras Bellvespre (Anglès, 1782-Girona, 1834), que havia estat alcalde segon de la ciutat l'any 1823, quan regia el sistema constitucional, i procurador síndic del mateix ajuntament el 1833.⁶

Des del punt de vista didàctic, Josep Anton Secret considerava que la història no havia de limitar-se a recordar unes efemèrides, sinó que havia de servir per extreure'n lliçons de moral, preceptes de conducta i inspiració religiosa. L'aspecte patriòtic hi era inclòs, amb la missió d'unificar sentiments.⁷ La seva especialització com a docent de la matèria va ser aprofitada, així mateix, per la Real Academia de la Historia per tal de nomenar-lo membre corresponent l'any 1866, la qual cosa li donà una destinació de vocal en la Comissió Provincial de Monuments,⁸ enfeinada llavors en la conservació del patrimoni artístic afectat per la desamortització dels convents de religiosos. Va pertànyer també a la Societat Econòmica d'Amics del País de Barcelona i a l'Acadèmia de Bones Lletres. No era, doncs, una persona qualsevol, però es va deixar endur per la situació política imperant, sense tenir en compte que el futur no estava escrit.

⁵ *La Actualidad*, 25 d'octubre de 1852, p. 2.

⁶ Josep CLARA, *Alcaldes de Girona. 1814. 1820-1823*, Girona, Ajuntament de Girona, 2019, p. 124-126.

⁷ Joan OLÒRIZ SERRA, *Política i educació. L'Institut de Segon Ensenyament de Girona, 1845-1900*, tesi doctoral, 1999, p. 280-283.

⁸ Josep M. LLORENS I RAMS i altres, *La Comissió de Monuments històrics i artístics de la província de Girona (1844-1981). Catàleg del fons documental*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2006.

FORAGITAT DE GIRONA

Arran de la Revolució de 1868, en la qual fou destronada la reina Isabel II, Secret es va fer fonedís. Temia quelcom, certament, per comportaments anteriors i perquè representava el passat, l'ordre que uns volien canviar en sentit democràtic. Per això, la Junta Revolucionària que, momentàniament, prengué el poder provincial no va dubtar a l'hora de destituir-lo, i va fer-ho ben aviat, el dia 3 d'octubre.⁹

Més enllà d'haver abandonat la càtedra, el professor Secret era considerat un perseguidor acèrrim dels liberals. Se li atribuïen delacions de companys del centre, els quals havien estat cessats o traslladats en l'etapa final del període isabelí. Els càrrecs no podien ser més expressius a l'hora de considerar-lo "*principal agente de la policia secreta*" i "*perseguidor acèrrimo de todos los liberales*". Se'l feia responsable de la "*infernial saña sobre el eminente patriota y liberal consecuente D. Francisco Castellví*", professor de l'Institut desposseït de la càtedra, del trasllat del professor Josep Casanovas, de la destitució del director Sebastià Obradors i, fins i tot, de la del conserge Francesc Oliveras.¹⁰ Justament un dels perjudicats, Francesc Castellví Pallarès (Bot, 1812-1879), va ser membre de la Junta Revolucionària que s'aplegà a la ciutat el 30 de setembre i el dia 7 d'octubre n'esdevingué vicepresident. Es tractava d'un personatge de ciència i cultura filosòfica, d'ideologia progressista, format com a metge i que, com a catedràtic de psicologia, lògica i ètica, tenia una projecció més enllà de la ciutat.¹¹

En aquella temporada final del període isabelí, entre els anys 1864 i 1867, Josep Anton Secret havia tingut preeminència a l'Institut del carrer de la Força, com a director, fet que va permetre-li de dictar les lliçons inaugurals dels cursos 1865-1866 i 1866-1867.

La seva ideologia era, clarament, conservadora i integrista, contrària al progrés emancipador que volia anar més enllà de la moral i la doctrina

⁹ *Boletín Oficial Revolucionario de la Provincia de Gerona*, 12 d'octubre de 1868, p. 1, i Joaquim NADAL I FARRERAS, *La revolución de 1868 en Gerona, La actuación de la Junta Revolucionaria provincial (del 30-IX al 23-X de 1868)*, Girona, Cámara Oficial de Comercio e Industria de la Provincia de Gerona, 1972, p. 66.

¹⁰ Joan OLÒRIZ, *L'Institut de Segon Ensenyament de Girona (1845-1900)*, p. 131.

¹¹ Antonio ELÍAS DE MOLINS, *Diccionario de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, Barcelona, Imprenta de Fidel Giró, 1889, vol I, p. 443.

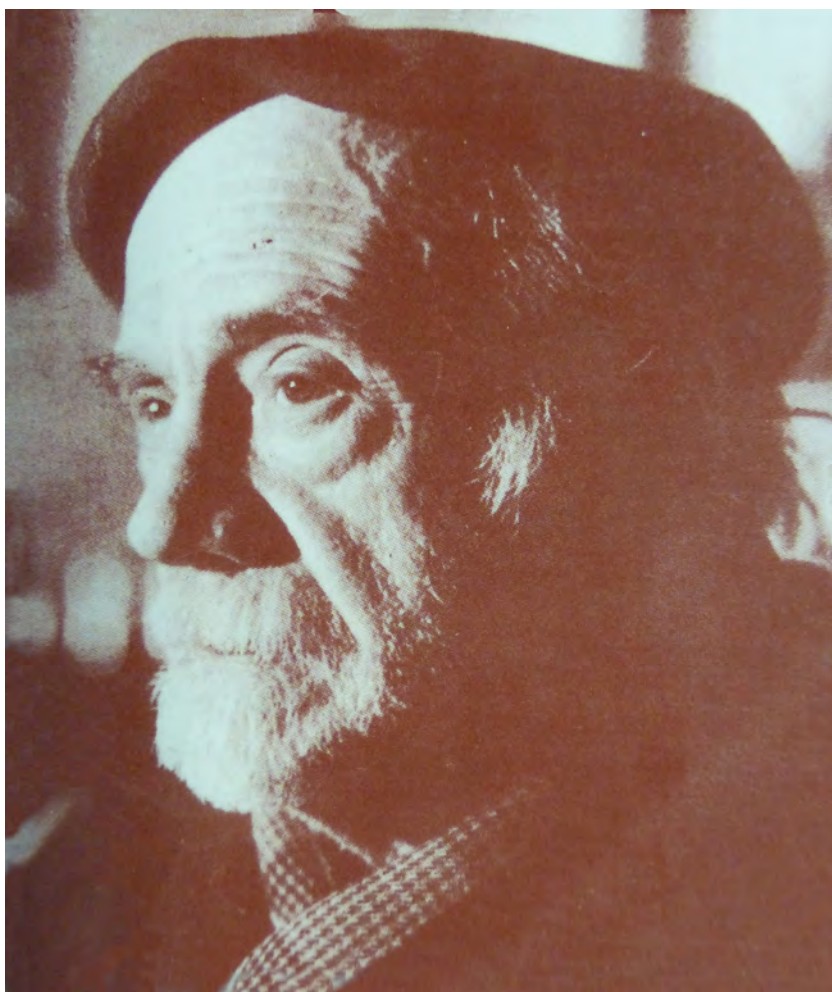
inculcades pel poder eclesiàstic. En la lliçó del darrer curs esmentat, en presència del governador civil, semblava que renyava els propis companys quan afirmava: *“Aquí, bien lo sabéis, caben todas las opiniones legales, lo que no tiene lugar es la política incandescente, lo que se anatematiza es el furibundo espíritu de partido que todo lo aja en flor; y es, señores, que para nosotros la enseñanza pública como función social bajo la égida del Estado, ha de ofrecer garantías de bondad a todas las personas de buen criterio; porque la enseñanza como la justicia, y como la religión, es un interés moral muy grande de todos los partidos honrados. un profesor sedicioso sería una aberración mental, cualesquiera que fuese la bandera que empuñara; un profesor inmoral fuera una excrecencia”*.

I advertí tot seguit: *“En nuestros tiempos, en que por opuestas vías el sofisma se infiltra con la facilidad con que se inocular el virus y se traduce en actos perniciosos, hay que estar muy alerta consigo mismo, por muy claro talento que se tenga; tésicamente no hay doctrinas indiferentes, cuando influyen en la conducta individual y en el gobierno de la Nación; siendo un axioma en Historia que los Estados se disuelven con sus instituciones fundamentales y con sus creencias religiosas; y una verdad luminosísima en Filosofía que Pirrón el escéptico trae en pos de sí a Timón el misántropo; como no menos que las ideas panteistas en sus consecuencias difieren poco de la brutalidad del materialismo, quitando, ambos delirantes sistemas, a la moral su base y su sanción”*.¹²

Quan el ministre del ram va anul·lar les disposicions de les Junes Revolucionàries de 1868 sobre el professorat, Secret es predisposà a recuperar la càtedra de Girona. Hi tenia dret i era la ciutat on havia format família. El fet, però, va causar excitació i, per tal d'evitar desordres, li van obrir un expedient informatiu. Val a dir que els directors de l'Institut de Girona en la nova etapa foren Sebastià Obradors Font fins a 1872 i Francesc Castellví Pallarés, de 1871 a 1875. D'aquesta manera, es va forçar el seu trasllat lluny de Catalunya, a l'Institut de Conca.

En una carta de 1870, Secret assenyalava que els seus enemics no eren a Madrid: *“Mi traslación del Instituto de Gerona al de Cuenca, acordada por el Poder ejecutivo al impulso de las circunstancias políticas, de suyo transitorias y grandemente anormales, de la que se prevaleió el odio insensato, por mucho que tanto me ha perjudicado, y que está siendo la ruina de mi familia, lo mismo que el no*

¹² José Antonio SECRET Y COLL, “Memoria sobre el estado del Instituto Provincial de Segunda Enseñanza de Gerona durante el año escolar de 1865 a 1866, leída en la apertura del curso académico de 1866 a 1867”, dins *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, 8 d'octubre de 1866, p. 2.

Pio Baroja, a la portada d'una de les seves obres.

pagarme nueve mensualidades, son vejaciones que no las imputo al Gobierno central: mis contados perseguidores no se hallan en el edificio del Ministerio de Fomento ni en Madrid; es más, como Catedrático, he encontrado en la Dirección general de Instrucción pública no solo apoyo legal y la posible justicia, sino hasta persistente

benevolencia que agradecer. Por esto no desespere todavía de la reparación".¹³ Era a Girona on tenia opositors, contraris a la tornada, els adversaris que ell mateix s'havia creat uns anys abans.

Mentre aspirava a una resolució que l'afavorís, va pretendre d'accedir a la càtedra de l'Institut de Saragossa, una població de molta més categoria que la de Conca, però es va trobar amb un impediment legal: no va ser admès al concurs corresponent, perquè no havia ingressat a la carrera per oposició.¹⁴

Decidit a retornar a Girona, va cercar suport a Madrid per tal de capgirar la situació adversa. I per un moment semblava que s'havia sortit amb la seva. Sota el títol "*Justa reparación*", un periòdic professional va alegrar-se'n:

"Por resolución de 19 del pasado fue repuesto en la Cátedra de Geografía e Historia del Instituto de Gerona, nuestro apreciable amigo y distinguido Catedrático D. José Antonio Secret, que hará unos dos años fue injustamente separado de dicha cátedra que por 22 años había desempeñado dignamente. Este acto de justicia y de reparación legal, no solo honra al negociado, al Director general del ramo, al Real Consejo y al Ministro de Fomento, sino también al interesado, que vuelve al Establecimiento en que tantos servicios prestó a la causa de la ilustración. Es un acto merecedor de encomio, porque es el triunfo del derecho y la reivindicación del principio de inamovilidad del profesorado que Güelfos y Gibelinos conculcaron, y es un tributo a la ley que a todos los partidos decentes interesa. Nosotros que cuando ocurrió tan injusta separación salimos, como siempre, en defensa de los hollados derechos del profesorado, nos congratulamos hoy de tan justa reparación y felicitamos por ella a quien la ha llevado a efecto, y más aún al interesado".¹⁵

L'estada a l'Institut de Conca, però, es va perllongar, i allí va restar durant tot el Sexenni Democràtic, separat de la família i els conterrànics gironins. L'any 1875, amb la reinstauració dels Borbons i la conformació d'un sistema polític diferent al del sexenni anterior, malgrat que va aconseguir padrins per reincorporar-se al centre docent del carrer de la Força de Girona, el claustre va saber neutralitzar les pressions i reeixí en la idea de no acceptar-lo.

¹³ *La Idea*, 28 de març de 1870, p. 104.

¹⁴ *Gaceta de Madrid*, 24 de juny de 1871, p. 1.526.

¹⁵ *El Magisterio Español*, 15 de juny de 1872, p. 2.

DESTINAT A NAVARRA

Enmig de l'altiplà castellà, Conca no era una ciutat ni una plaça afortunada, i Secret va voler-ne sortir a la primera oportunitat. De l'Institut de Conca, el 1880, el professor bisbalenc va anar a parar a Pamplona/Iruña, capital de província amb costums propis, clau de l'antic regne de Navarra, on s'encarregà de l'assignatura de geografia i història. Fou allà, quan els catedràtics es presentaven a classe amb toga i birret, on el futur novel·lista Pío Baroja va tractar-lo de prop, a l'aula dels alumnes.

El claustre del centre navarrès era presidit per Gregorio Pano, professor de matemàtica. Hi havia dos professors de llatí: Víctor Sainz i Javier de Rota. La resta d'assignatures era impartida per Andrés Ascaso (retòrica), Miguel Muguiro (lògica), José Sanz (matemàtica), Félix M. Moya (física), Natalio Cayuela (història natural), Antonio de Rota (francès) i Dionisio Martín Ayuso (agricultura).¹⁶

Pío Baroja diu que Secret els sorprenia, ja que *“acostumbraba a desbordarse contra nosotros con los más pintorescos insultos [...] Nos llamaba pigres, gorriones mojados, calentabancos, y decía que movíamos las piernas como péndulos de reloj. Nos recomendaba con ironía que fuéramos a hablar con los árboles y a pacer a los fosos”*. I afegeix: *“El señor Secret tenía una idea excelente de su oratoria, y decía que no comprendía cómo nosotros no nos entusiasmábamos con sus palabras”*.¹⁷

Així mateix, Baroja recorda que la classe del professor Josep Anton Secret resultava confusa. Apunta que *“solía armar gran algazara”*. Però la culpa del batibull no era pas dels alumnes presents ni tampoc del professor, sinó per causa de la intervenció sobtada d'un exalumne al qual, des de fora de l'aula, molt li plaïa de molestar Secret. Era un tal Navascués, parent del famós violinista Pablo Sarasate Navascués (Pamplona, 1844-Biarritz, 1908), que també es dedicà a la música i arribà a actuar al Teatro Real de Madrid.

A l'hora de la classe d'història, Navascués, que residia al costat mateix de l'aula de l'Institut, *“se ponía a hacer, intencionadamente, los más estrepitosos ejercicios con el bombardino”*. No cal dir que els bum-bum-bum tallaven les explicacions del catedràtic i que aquest es desesperava a causa de les interrupcions obligades i seguides. Per això, el professor Secret reaccionava

¹⁶ *Guía Oficial de España 1882*, Madrid, Imprenta Nacional, 1882, p. 726.

¹⁷ Pío BAROJA, *Familia, infancia y juventud*, Madrid, Caro Raggio, 1982, p. 148-149.

instintivament i cridava: “*Ese animal de aquí al lado. Ese bruto sin remedio. Debían de llevarlo a presidio*”.

El catedràtic Josep Anton Secret, per les actuacions protagonitzades en temps d'Isabel II, no va poder tornar a l'Institut de Girona. Els darrers dies de vida va passar-los a Pamplona. Allà va publicar el *Programa de un curso escolar de geografía* (segona edició 1883), simple enunciat dels temes que s'han de tractar en seixanta-quatre lliçons de geografia astronòmica, física, política i descriptiva d'aquell moment, així d'Europa en general. I també un estudi sobre *Deslinde de las ciencias geográficas*,¹⁸ un petit manual o opuscle de caire didàctic sobre nocions de geografia, que va ser reeditat diverses vegades; la tercera el 1889. Hi va morir l'any 1891.

La desaparició del professor, però, no va passar per alt a la ciutat on no va poder arrelar. El periòdic gironí *La Lucha* va apuntar: “*El señor Secret era una persona instruida, a quien las pasiones políticas de una época de rencores y desaciertos obligaron a salir de esta ciudad a la que profesaba verdadera idolatría*”.¹⁹ No recordà per res, però, les persones que havia perjudicat amb la delació.

La seva vídua va rebre, aviat, la pensió que li corresponia. Així ho consignà la resolució oficial: “*Doña Josefa Carreras y Masanet, viuda de D. José Antonio Secret y Coll, Catedrático que fue del Instituto de segunda enseñanza de Pamplona. Se la declara con derecho a la pensión del Montepío de Oficinas de 1.250 pesetas anuales*”.²⁰

Força anys després, en un dels volums de la sèrie “*Desde la última vuelta del camino*” (així va titular les memòries el seu antic alumne Pío Baroja),²¹ en l'espai reservat a glossar la família, la infància i la joventut, va dedicar-li unes ratlles mínimes perquè ens n'arribés la imatge curiosa que el professor bisbalenc i gironí va deixar en terres navarreses i entre estudiants de batxillerat. Per descomptat, si pensàvem que Josep Anton

¹⁸ Antonio ELIAS DE MOLINS, *Diccionario de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, Barcelona, Imprenta de Calzada, 1895, vol II, p. 598. El títol complet era *Deslinde de las ciencias geográficas o prolegómenos de geografía, con otras nociones para servir de suplemento al texto y contestar a puntos interesantes del programa*.

¹⁹ *La Lucha*, 5 d'abril de 1891, p. 2. Una nota més esclarida és la de *Diario de Gerona*, 7 d'abril de 1891, p. 7.

²⁰ *Gaceta de Madrid*, 19 de juliol de 1891, p. 229.

²¹ El darrer volum de la sèrie, el VIII –*La Guerra Civil en la frontera*–, va ser publicat el 2005. La ressenya de Juan-Carlos MAYNER (“Otra vez, Baroja en la guerra”, dins *Babelia*, 16 de juliol de 2005, p. 5) apunta que es tracta d’“un libro irritado e irritante, sólo apto para barojianos incommovibles”.

Secret podia influir en la ideologia complexa d'un gran escriptor com Pío Baroja²² seria anar massa lluny. El basc va ser un home escèptic, anticlerical, antimilitarista i antimonàrquic, però que també va parlar dels “jueus de Moscou” i va ser complaent amb el nazisme i el règim franquista, per bé que aquest darrer no va deixar d'aplicar-li la censura fins al darrer moment.²³

[Recepció de l'article: 25-3-2022]

[Acceptació de l'article: 25-5-2022]

²² Sobre les relacions de Pío Baroja amb Catalunya, vegeu Horts HINA, *Castilla y Cataluña en el debate cultural. 1714-1939*, Barcelona, Península, 1986, p. 324-328. Per a altres aspectes ideològics, Carmen IGLESIAS, *El pensamiento de Pío Baroja. Ideas centrales*, México, Antigua Librería Robredo, 1963; Julio RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS, *Literatura fascista española. 1. Historia*, Madrid, Akal, 1986, p. 125-129.

²³ Joan Mari TORREALDAI, *La censura de Franco y los escritores vascos del 98*, Donostia, Txarttalo, 1998, p. 65-103. Justino Sinova apunta: “La censura le acompañó hasta el momento de su muerte, año de 1956, en que los periódicos recibieron instrucciones para reducir el relieve de la noticia y exponer los errores del escritor” (*La censura de Prensa durante el franquismo*, Madrid, Espasa-Calpe, 1989, p. 201).